

RAZPRAVE – ČLANKI

Metka Kordigel
Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta

RECEPCIJA AFRIŠKIH PRIPOVEDK NA DRUGEM KONCU SVETA

1. Uvod

Na vseh koncih sveta so skozi vso zgodovino civilizacije ljudje čutili potrebo, da modrosti, do katerih so se dokopali, in etična načela, po katerih so živeli, strnejo v pravljico, pripovedko ali basen.

In ne glede na to, kako smo si ljudje na različnih koncih sveta različni, zrcalijo vse naše pravljice razpetost med dobrim in zlom – gibalno vsake pravljичne zgodbe pa je prav spopad med tistimi književnimi osebami, ki so nosilci univerzalno dobrega, in tistimi, ki so nosilci univerzalno zlega.

Pravljice so torej univerzalne.

A niso le to!

Vsak narod je ustvaril svoje pravljice, besedila, ki poleg *univerzalnega* upo-vedujejo tudi *posebno*, nacionalno, to, kar dela vsako skupino ljudi enkratno in zato v mozaiku človeštva dragoceno.

In zato se zgodbe, osebe, dejanja v pravljicah z različnih delov sveta (poleg tega, da so si podobne) tudi razlikujejo.

V prispevku nas bo zanimalo, ali lahko otroci, katerih zunajbesedilna resničnost in literarnoreceptijske izkušnje, ki tvorijo horizont pričakovanj naslovnika pravljice, se močno razlikujejo od zunajbesedilne resničnosti in literarnoreceptijskih izkušenj, ki tvorijo horizont pričakovanj intendiranega naslovnika, sestavijo besedilni pomen pravljice neznanega civilizacijskega kroga. Predstavili bomo rezultate empirične študije o recepciji afriške pravljice *Zgodba o kajmanu*.

Pred branjem bomo preverili, ali imajo slovenski otroci v svojem horizontu pričakovanj oblikovane sodbe in predstave o tem, kakšen je kajman in kakšen je šakal, (kot imajo npr. oblikovane sodbe in predstave, kakšen je v pravljicah volk).

Rezultati tega preverjanja bodo pokazali, da slovenski otroci ne vedo, kaj je (kakšen je) kajman, in nimajo sodbe o tem, kakšen je šakal.

Nato bomo pokazali, da nastane, ne glede na to, da si otroci ne morejo ustvariti eidetskih slik glavnih književnih oseb, ob recepciji *Zgodbe o kajmanu* besedilni pomen – podoben / enak tistemu, za katerega upravičeno menimo, da

je bil mišljen kot del upovedovalne intence. Slovenski otrok je, kljub temu da ne »pozna« književnih oseb, sposoben iz afriške pravljice izluščiti ustrezno etično sodbo – modrost afriškega pripovedovalca.

2. Pravljična miselna shema; horizont pričakovanja

Komunikacijski model književne vzgoje, na katerem temelji književna didaktika v slovenski šoli, sloni na Jaussovi estetiki recepcije in njeni tezi, da nastaja pomen literarnega besedila ob vsakem recepcijskem dejanju sproti in na novo. Ta enkratni (in skorajda neponovljivi) pomen je po Jaussu produkt stapljanja pomenskega polja besedila in bralčevega horizonta pričakovanj – ter je seveda odvisen od bolj ali manj razvite bralčeve sposobnosti, kako opravljati t. i. recepcijsko vlogo v bralnem dejanju.

Omenjeno teoretično izhodišče bo podlaga našemu razmišljanju o tem, *kako opravljajo bralci recepcijsko dejanje v primeru, ko v njihovem horizontu pričakovanj ni relevantnih vsebin in podatkov*, ki bi po prvem premisleku tja sodili (ki bi bili potreben in nujen pogoj) za to, da bi lahko mladi bralci konstituirali besedilni pomen.

Vprašanje je povezano s tistim delom učnega načrta za književno vzgojo v devetletki, ki predvideva spoznavanje pravljiškega kanona zunajcivilizacijskega kroga – torej branje in recepcijo neevropskih pravljič, kar naj bi otroke med drugim (v okviru skritega vzgojnega kurikula) senzibiliziralo za spoštovanje drugačnosti in s tem spodbujalo proces t. i. multikulturacije.

Teza: Tudi kadar so pravljice močno različne od tistih, ki jih »za lahko noč« poslušajo slovenski otroci, in kljub temu da je njihov pravljični lok drugačen od evropskega ter celo kljub temu da so književne osebe kot nosilci etičnega take, da si jih slovenski otrok ne more predstavljati, saj niso ne del njegovega horizonta pričakovanj ne del njegove pravljiške miselne sheme – slovenski otrok dojema modrost (etično) pravljice tujega civilizacijskega kroga.

V pričujočem prispevku bomo predstavili rezultate recepcijske študije, v okviru katere smo zgoraj omenjeno tezo eksperimentalno preverili. Za eksperiment smo izbrali desetletne otroke (neevropske pravljice se namreč pojavijo šele v učnem načrtu za drugo triletje devetletne osnovne šole) in z njimi brali afriško pravljico z naslovom *Zgodba o kajmanu*. Omenjeno pravljico smo izbrali zaradi evidentne odsotnosti relevantnega horizonta pričakovanj, ki bi ga moral imeti naslovnik literarnega besedila (na katerega pripovedovalec računa), da bi lahko ustvaril eidetsko predstavo književnih oseb, da bi jih lahko razvrstil na dobre in slabe in da bi na podlagi prvega in drugega lahko izluščil etično zrno (etična zrna) pravljičnega besedila. Ali nazorneje: v pravljici nastopajo štiri skupine književnih oseb: človek, živali iz puščave, šakal in kajman. In slednjih dveh po vsej verjetnosti ni v horizontu pričakovanja evropskega otroka. Razlika v recepcijski vlogi je očitna: ko slovenski otrok posluša (bere) pravljico, v kateri se pojavlja volk (ali lisica ali mačeha ali dobra vila), natanko ve, kaj naj od njih pričakuje, saj je v njegovi pravljični miselni shemi vloga teh književnih oseb

natanko definirana. Če pa slovenskemu otroku pripovedujemo (beremo) pravljico o kajmanu in šakalu, relevantnih recepcijskih izkušenj najverjetneje ni, kar pomeni, da književnih oseb v pravljici neznanega (tujega) civilizacijskega kroga ne more prekriti z nobeno izmed vsebin svojega horizonta pričakovanj, saj je na tem mestu v njegovem horizontu pričakovanj prazen prostor.

Ob branju evropske pravljice (pravljice domačega civilizacijskega kroga) otrok v recepcijski situaciji torej aktivira obstoječi horizont pričakovanja – in dejstvo je, da imajo otroci že dolgo pred svojim desetim letom vsaj nekakšen horizont pričakovanj v zvezi s književnimi osebami.

Kakšen je ta horizont pričakovanj in kdaj se pojavi?

Eno najpomembnejših (in pionirskih) raziskav s tem v zvezi je opravil A. Applebee (Applebee, 1978). Zanimalo ga je, *kdaj in kako je otrok sposoben opravljati t. i. recepcijsko vlogo, tj. sprejeti vlogo dialoškega partnerja v komunikacijski situaciji recepcije literarnega besedila*. V tem kontekstu je izhajal iz predpostavke, da del recepcijske vloge v tem dialogu poteka tudi tako, da bralec registrira in vrednoti književne osebe in njihovo ravnanje. Recepcijska vloga poteka tako, da bralec /otrok primerja v literarnem delu »opisano« književno osebo in njeno ravnanje s svojim pričakovanjem, kakšne književne osebe so oz. kaj bodo po njegovem mnenju storile. Omenjeno pričakovanje seveda ni nič drugega kot ena izmed recepcijskih shem, ki jo bralec/otrok v ta namen pripravi v svoj horizont pričakovanja. Ta shema, ki je nastala tako, da jo je otrok na eni strani zmeraj znova dopolnjeval in popravljaj v novih in novih recepcijskih izkušnjah, torej ob srečanjih s književnimi osebami v pravljicah in pravljичnimi književnimi osebami, je merilo in hkrati »snov«, na podlagi katerega /s pomočjo katere bo otrok ustvarjal domišljjskočutne predstave književnih oseb v aktualni recepciji pravljice in vrednotil njihovo ravnanje. V slednjem primeru bo najprej izvedel miselni postopek asimilacije književnega dogajanja v obstoječo miselno shemo, in če to ne bo šlo, ker je ravnanje književne osebe v nasprotju z njegovimi pričakovanji, bo prišlo do korekcije miselne sheme – postopka akomodacije relevantnega horizonta pričakovanja. Ob naslednji recepcijski situaciji bo otrok pripravil v horizont pričakovanja to novo – korigirano miselno shemo.

Applebee je v svoji raziskavi v produktivnem ustvarjalnem postopku preverjal, pri kateri starosti se v otroških pravljicah začnejo pojavljati pravljичne književne osebe. Njegovi podatki kažejo, da v miselnih shemah dveletnih otrok še ni pravljичnih književnih oseb – da pa jih najdemo že v tretjini pravljic petletnih otrok (33 %) in da z naraščajočo starostjo njihova prisotnost v recepcijski shemi raste.

V nadaljevanju svoje raziskave je Applebee opravil kvalitativno analizo horizonta pričakovanj, povezanega s književnimi osebami v pravljicah. Ugotovil je, da ima 41 % šestletnih ameriških otrok že razvita jasna pričakovanja, kakšne so književne osebe v pravljici, in da zna kar 86 % devetletnikov izraziti svoja pričakovanja, kakšne bodo književne osebe, ki jih bodo srečali v neznanu pravljici.

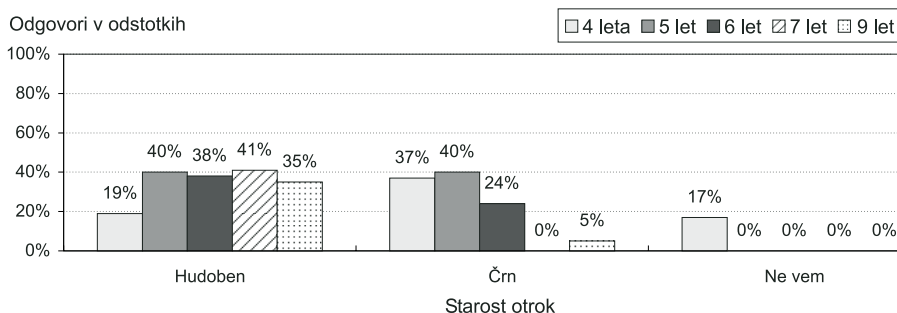
Do podobnih rezultatov je prišla tudi slovenska raziskava otroškega horizonta pričakovanj, povezanega s pravljичnimi književnimi osebami in književnimi osebami v pravljici. Ta je na vzorcu 226 otrok v starosti od 4,0 let do 9,11 let preverjala prisotnost in kvaliteto horizonta pričakovanja, povezanega s pravljичnimi književnimi osebami in književnimi osebami v pravljici v okviru miselne

sheme pravljica. (Kordigel, Šega, 2003). Rezultati te raziskave kažejo, da imajo takorekoč vsi slovenski otroci v starosti šest let izoblikovan vsaj nekakšen horizont pričakovanj v zvezi s književnimi osebami in da je delež otrok, ki nimajo nikakršnih pričakovanj, kakšne bodo književne osebe v pravljici, pri šestih letih manjši kot 10 %.

Še zanimivejši so rezultati omenjene raziskave v tistem delu, ki je preverjal *kvaliteto* horizonta pričakovanj, povezanega s pravljničnimi književnimi osebami in s književnimi osebami v pravljici. Na tem mestu nas seveda zanimajo le tisti rezultati študije, ki so povezani z volkom kot književno osebo v pravljici. Študija jo je preverjala tako, da so avtorji otrokom zastavili dve vprašanji: »Kakšen je volk v pravljici?« in »Kaj dela volk v pravljici?«

Oglejmo si rezultate odgovorov na prvo vprašanje.

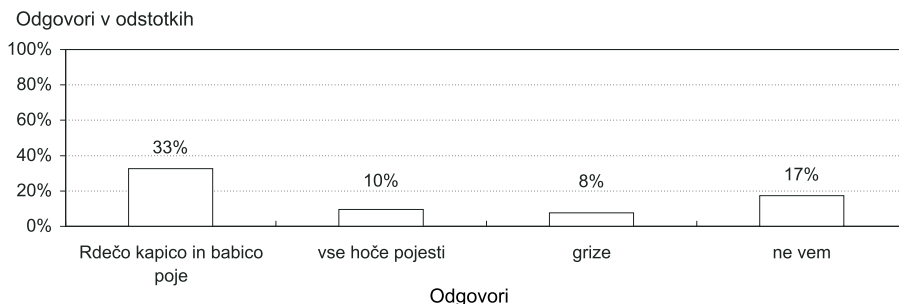
Graf 1: *Odgovori otrok na vprašanje: »Kakšen je volk v pravljici?« v odstotkih. Prikazani odgovori so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.*

Analiza odgovorov otrok je pokazala, da so se pri opisu volka mlajši otroci (4 in 5 let) bolj osredotočili na njegovo zunanost, na kar kaže pogostost uporabe pridevnika črn (4 leta: 37 %, 5 let: 40 %); starejši otroci (6,7 in 9 let) pa so večkrat omenili njegov značaj. Tako je bil pri starejših otrocih najpogosteje uporabljen pridevnik hudoben (6 let: 38 %, 7 let: 41 % in 9 let: 35 %). Vse starostne skupine (razen sedemletnikov) so pri opisu volka uporabile pridevnika črn (4 leta: 37 %, 5 let: 40 %, 6 let: 24 %, 7 let: 0 %, 9 let: 5 %) in velik (4 leta: 4 %, 5 let: 11 %, 6 let: 9 %, 7 let: 0 %, 9 let: 5 %). Analiza odgovorov kaže, da otroci povezujejo zunanji videz književne osebe z njenim značajem. Tako so vse starostne skupine otrok v opisu volka uporabile tiste pridevnike, ki kažejo njegov slab značaj s pomočjo njegove odbijajoče zunanosti (črn oziroma siv, grozen, grd). Izrazito opazen je tudi trend naraščanja uporabe pridevnika hudoben s starostjo otrok (štiri leta: 19 %, pet let: 23 %, šest let: 38 %, sedem let: 41 %, devet let: 35 %). Z analizo odgovorov otrok lahko ugotovimo še, da se s starostjo bogati tudi sposobnost opisovanja domišljjskočutne predstave. Opisi volka štiriletnih otrok so bili bolj skopi; največkrat so ga opisali z eno samo besedo. Petletniki so bili že nekoliko bolj zgovorni in večina jih je pri opisu uporabila po dva pridevnika; nekateri pa so volka opisali z več pridevniki. Zanimivo je, da se v starostnih skupinah šest- in sedemletnikov pri večini otrok ponovno pojavi skop opis volka; skoraj vsi devet let stari otroci pa so ga opisali z več pridevniki. (Kordigel, Šega, 2003).

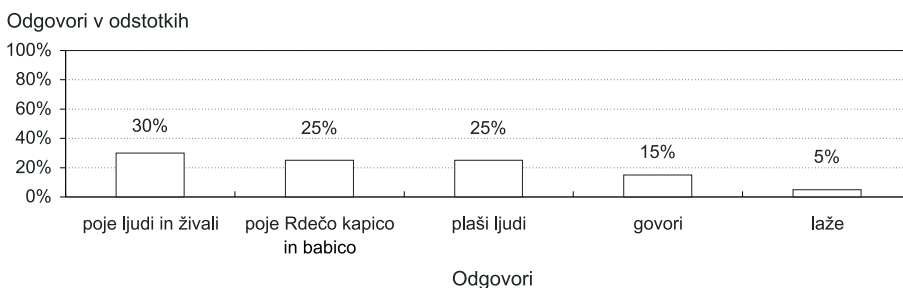
Z drugim vprašanjem: »Kaj dela volk v pravljici?« je raziskava merila poznavanje in vrednotenje volkove vloge v književnem dogajanju in s tem posredno tudi sposobnost zaznavanja karakterja te književne osebe. Pri tem se je pokazalo, da so otroške asociacije v zvezi z volkovim početjem pri mlajših otrocih vezane na konkretne pravljice in da so te vrste asociacij pri starejših otrocih že nekoliko splošene:

Graf 2: *Odgovori štiri leta starih otrok na vprašanje: »Kaj dela volk v pravljici?« v odstotkih*

Tretjina štiri leta starih otrok (17 ali 33 %) je na vprašanje: »Kaj dela volk?« odgovorila, da poje Rdečo kapico in babico. Devet štiriletnih otrok (17 %) je odgovorilo, da ne vedo, kaj dela volk v pravljici, oziroma so ob vprašanju molčali. Petkrat (10 %) se je pojavil odgovor, da hoče volk vse pojesti in štirikrat (8 %) odgovor, da grize. Vsi ostali odgovori odstopajo od večine in jih ne moremo grupirati (Rdečo kapico išče, laže, straši, igra se ...).

Graf 3: *Odgovori devet let starih otrok na vprašanje: »Kaj dela volk v pravljici?« v odstotkih*

Dvanajst otrok (30 %) je dejalo, da volk poje ljudi in živali. Deset otrok (25 %) je reklo, da volk poje Rdečo kapico in babico, deset (25 %) pa jih je bilo mnenja, da plaši ljudi. Da volk govori, je omenilo šest devetletnikov (15 %), dva (5 %) pa sta rekla, da laže. (Kordigel, Šega, 2003)

3. Horizont pričakovanja: kajman, šakal

Na podlagi povedanega bi torej lahko sklenili, da je horizont pričakovanja slovenskih otrok v primeru, ko se srečajo z volkom v pravljici *Rdeča kapica*, z volkom v pravljici *Volk in sedem kozličkov*, z volkom v pravljici *O treh majhnih pujskih ...* izjemno bogat – otroci imajo oblikovana pričakovanja tako v zvezi z eidetsko predstavo kot tudi v zvezi s karakterizacijo volka kot književne osebe v pravljичnem dogajanju. Vse to pa (poleg drugega) pomaga slovenskemu otroku »preživeti« napete situacije, ko se v pravljичnem dogajalnem loku zdi, da je volku uspelo uresničiti zle nakane. Slovenski otrok namreč pozna etično zrno evropskega pravljичnega sveta: da slaba književna oseba (in to volk prav gotovo je!) v pravljичnem svetu prav gotovo doživi pravično kazen za svoje hudobno ravnanje.

Recepcija pravljice evropskega civilizacijskega kroga za slovenskega otroka zatorej ni nič kaj težavna naloga. A kako je s tem, ko se otrok sreča s pravljico z drugega konca sveta? Kaj se zgodi, če slovenskim otrokom preberemo *Zgodbo o kajmanu*?

Eksperiment, s katerimi smo skušali odgovoriti na to vprašanje, smo izpeljali na **vzorc**u razreda desetletnih otrok.

Pred branjem afriške pravljice smo enako metodologijo, ki je bila uporabljena za zgoraj omenjeno generalno raziskavo o horizontu pričakovanj slovenskih otrok, uporabili tudi za preverjanje horizonta pričakovanj v zvezi s šakalom in kajmanom.

Otroke smo najprej vprašali, če vedo, **kakšen je šakal v pravljici** in nato **kakšen je kajman v pravljici**, nato pa še (ne glede na to, da so otroci že ob prvih dveh vprašanjih kazali vidno zmedenost in nemoč), **kaj počne šakal v pravljici** in **kaj počne kajman v pravljici**.

Prikazovanje rezultatov v grafični obliki ni smiselno, saj so otroci pustili vsa polja prazna – kar nedvoumno kaže na to, da je horizont pričakovanja slovenskih otrok na mestih, kjer so pri afriškem otroku najverjetneje bogate literarnoreceptijske izkušnje z volkom in kajmanom kot književnima osebama v pravljici in volkom in kajmanom kot realnima živima bitjema, ki sta del afriškega, torej znanega, domačega, biotopa, preprosto prazen. V skladu s teorijo, ki pravi, da potrebuje otrok vsaj neke vrste izkušnje v recepcijski vlogi z določeno literarno vrsto, bi torej lahko pričakovali, da ob branju *Zgodbe o kajmanu* slovenski otroci ne bodo našli vrat za identifikacijo, da si ne bodo mogli ustvariti domišljjsko-čutnih predstav književnih oseb, da književnih oseb ne bodo mogli razvrstiti na dobre in slabe osebe – in torej ne bodo mogli zaznati njihove vloge v književnem dogajanju in ne prepoznati, kdo so nosilci etičnega in kdo ne. Posledica vsega tega pa bo,

- da se otroci ne bodo mogli mimetično vživeti v literarno besedilo,
- da ne bo prišlo do literarnoestetskega doživetja,
- in ne do zaznavanja etičnega sporočila afriške pravljice.

Na tem mestu bi bilo smiselno postaviti vprašanje, ali slovenskim otrokom torej sploh brati *Zgodbo o kajmanu*?

Odločili smo se, da bomo to vendarle storili, saj smo za populacijo desetletnih otrok predvideli, da (pre)poznajo pravljico kot književno vrsto globlje kot le po elementih njene notranje zgradbe (književne osebe, književni prostor, književno dogajanje, motivacija).

- Prepričani smo bili, da prepoznajo tudi:
- pravljичno strukturo,
 - da poznajo tipični pravljичni lok,
 - da poznajo pravilo o apriorni harmoniji vseh realizacij, in seveda to,
 - da mora biti rezultat zmeraj 0.

In prepričani smo bili, da bodo s pomočjo tega znanja lahko konstituirali literarnoestetško doživetje ter izluščili etično sporočilo afriške pravljice.

4. Eksperiment

Desetletnim otrokom smo torej prebrali *Zgodbo o kajmanu* (seveda iz knjige, na naslovnici katere so lahko prebrali, da gre za afriške PRAVLJICE, saj smo vedeli, da pomeni poseben problem v zvezi z recepcijo *Zgodbe o kajmanu* tudi dejstvo, da slovenski otroci ob terminu *zgodba* asocirajo realistično pripoved).

Zgodba o kajmanu (afriška pravljica)

Kajman je prišel v vas po hrano in slišal govoriti ljudi: »Jutri bomo šli loviti kajmana v vodi.« Ko je to slišal, se ni hotel vrniti v vodo. Skril se je in počakal, da je lov minil.

Ko so se vsi ljudje vrnili domov, je eden izmed njih odšel iskat drva. Zagledal je kajmana. Ta ga je prosil, naj ga odnese nazaj v vodo. »Velja,« je odvrnil človek in odšel. Prinesel je košaro, dal vanjo kajmana, jo zašil in ga odnesel k sebi domov.

Ko je sonce zašlo, je vzel košaro in jo odnesel k vodi, toda kajman mu je dejal: »Daj me v vodo!«. Vzel ga je, in ko mu je voda segla do kolen, ga je postavil v vodo. Kajman mu je spet rekel: »Odloži me, ko ti bo voda do pasu!«. Naredil mu je tako. Kajman mu je spet dejal: »Stopi še malo naprej! Samo toliko, da ti bo voda do prsi.« Odnese ga je naprej. Tedaj mu je kajman dejal: »Odloži me tukaj in daj me ven iz košare.« Vzel ga je ven.

Ko ga je vzel ven, ga je kajman zagrabil za nogo. Človek je zakričal: »Hej, kaj pa je to? Pusti me!«

Kajman pa je odgovoril: »Ne bom te pustil!«

Živali iz goščave so prišle piti vodo. Rekle so: »Aj, človek je. V vodi stoji. Odvrnil jim je: »Da, človek sem. Dobro delo sem naredil kajmanu, on pa mi vrača s slabim.« Živali so odgovorile: »Vi, Adamovi otroci ravnate tako z vsakim, ki vam naredi dobro.« Rekle so: »Kajman, drži dobro to, kar je tvoje, in nikar ne spusti!«

Človek je pričel jokati. Tedaj je prišel šakal piti vodo. Zagledal je človeka, ki je stal v vodi in jokal. Povprašal je: »Kaj se ti je zgodilo, da jokaš v vodi?« Odgovoril mi je: »Dobro delo sem naredil kajmanu, a on mi vrača s hudim.« Šakal je nato vprašal: »Kajman, ali je to resnica?« »Da,« je potrdil kajman.

Tedaj je šakal izjavil: »Stopita ven, da vama bom sodil po zakonu.«

Ko sta prišla ven, sta sedla pred šakala. Šakal je vprašal: »Kajman, kako je ta človek ravnal s teboj?«

Odgovoril mu je: »Hoteli so me ubiti. Toda on me je odnesel v to moje bivališče. Dobro mi je storil, jaz pa sem mu povrnil s slabim.«

Nato je izjavil šakal: »Človek, kako in v čem si prinesel kajmana v to njegovo bivališče?«

Človek je povedal: »Dal sem ga v to košaro in ga prinesel sem.«

»Lažeš, človek,« je zavpil šakal, »Kako bi ga dal v košaro in jo nesel!«

»Resnico govori,« je potrdil kajman. »V tej košari me je prinesel.«

Šakal je rekel: »Stopi v košaro, da bom videl.«

Kajman je stopil v košaro, šakal pa je rekel: »Zašij košaro.«

Človek je zašil košaro.

Ko jo je zašil, mu je šakal velel: »Ali v vaši hiši ne jeste kajmanovega mesa?«

»Jemo ga,« mu je odvrnil človek.

»Če jeste, tedaj pojdi v vašo hišo in pojejte vašo stvar!«

Nato je človek rekel šakalu: »Ti si mi dobro storil, pojdiva domov in moje štiri kokoši ti dam za dobro delo, ki si mi ga storil.«

Človek in šakal sta odšla. Ko sta prišla do naselja, je človek rekel: »Šakal, ostani tu, Jaz grem domov in ti bom prinesel kokoši.«

Ko je prišel domov, je njegova žena ležala bolna zaradi želodčne bolezni. Rekli so mu: »Samo šakalova koža je za to bolezen. Hitro je treba iti in jo poiskati.«

»Ne delajte hrupa,« je rekel. »Kje so otroci, kje so psi? Otroci vzemite palice in pojdite ven s psi. Šli bomo in ubili šakala in ga prinesli sem.«

Šakal že od samega začetka ni imel zaupanja in ni ostal na kraju, kjer mu je človek rekel, naj čaka. Odšel je na drugi rob vasi in kmalu videl, kako so psi obkolili kraj, kjer naj bi čakal. Tedaj je zaslišal človeka, ki je govoril: »Tu sem ga pustil. Obkolite ta kraj, da ne bo mogel uti. Udarite in ga pobijte!«

Na drugem koncu vasi pa si je šakal govoril: »Ej, prav dobro poznam ljudi, zato sem zbežal. Vi, Adamovi otroci, vi niste, ki bi vam lahko zaupal.«

Tu je ta zgodba.

Po branju pravljice namenoma nismo interpretirali po klasični šolski interpretativni metodi (v okviru katere usmerjamo otrokovo pozornost na prezrte besedilne signale v zvezi z elementi notranje zgradbe književnega besedila, nato pa še na morebitne prezrte signale estetske in etične komponente ...). Tokrat smo naredili tako, da smo na grafoskop polagali napise z dogajalnimi kraji v kronološkem poteku književnega dogajanja (kajman v vasi/kajman v slamovki/kajman in človek v slamovki/kajman in človek v vodi/živali, človek in kajman ob vodi/kajman, človek in šakal ob vodi/pred vasjo (človek in šakal)/v vasi (človek, žena, otroci, ljudje)/pred vasjo (šakal) ter pustili, naj otroci pripovedujejo, kaj se je na tem kraju dogajalo.

Nato smo *Zgodbo o kajmanu* prebrali še enkrat in s posebej v ta namen izdelanim instrumentarijem preverili otroško razumevanje. Otrokom smo razdelili naslednjo tabelo:

kajman	človek	živali iz puščave	šakal	
				Ali je ta književna oseba v Zgodbi o kajmanu dobra ali slaba?
				Kako izveš iz pravljice, da je tako, kot praviš?
				Če bi moral človeka, šakala in kajmana razvrstiti od dobrega k najslabšemu, kako bi jih razvrstil?
				Napiši pravljico, ki pripoveduje o tej književni osebi jutri.

V navpičnih kolonah so našli otroci zapisane vse štiri (skupine) književnih oseb: kajmana, človeka, šakala in živali iz puščave. Za vsako izmed njih so se morali najprej deklarativno odločiti, ali gre za dobro ali slabo (skupino) književnih oseb.

S tako prvo nalogo smo otroke spodbudili, da ravnajo tako, kot so vajeni v klasičnem postopku šolske interpretacije: najprej je treba književni osebi nalepiti nalepko (dobra oseba, slaba oseba). Na podlagi te odločitve namreč otrok ve, kaj naj od katere osebe pričakuje: dobra oseba bo prijazna, ubogljiva, rada bo pomagala prijateljem in tistim v stiski ... slaba oseba pa bo v nasprotju s tem sebična, hudobna do drugih, kršila bo pravila ...

Z naslednjo vrstico tabele smo otroke spodbudili, naj opazujejo besedilni svet nekoliko natančneje. Sedaj se nismo več zadovoljili z deklarativno (verbalno) sodbo o književni osebi, ampak smo od otrok pričakovali, da bodo izpisali besedilni signal, na podlagi katerega so sprejeli svojo osebno sodbo o književni osebi. Na ta način smo se namreč približali načinu razmišljanja (in presojanja) otrok v dobi konkretnih intelektualnih operacij, ko imajo seveda težave z oblikovanjem abstraktnih rešitev in so zanje abstraktne kategorije (kot dobrota, hudobija ...) le nekakšne vsote konkretnih situacij, v katerih so (odrasli) neko ravnanje tako poimenovali.

Tretja alineja tabele je otroke spodbudila k razmišljanju o več književnih osebah hkrati. Teorija razvoja otroške recepcijske sposobnosti nas namreč uči, da otroci v ranejših obdobjih svojega recepcijskega razvoja razmišljajo o književnih osebah (in npr. njihovih perspektivah) sukcesivno: najprej o eni (ponavadi identifikacijski figuri), nato pa še o drugih, a nikoli o več književnih osebah hkrati. Za kaj takega potrebujejo posebno spodbudo. V našem instrumentariju smo skušali doseči to posebno spodbudo tako, da smo uporabili načelo aktualnosti in (ker smo bili v predolimpijskem času) prosili otroke, naj (kot pri športu) književne osebe razvrstijo od prvega proti četrtemu mestu in pri tem uporabijo kriterij padajoče dobrote.

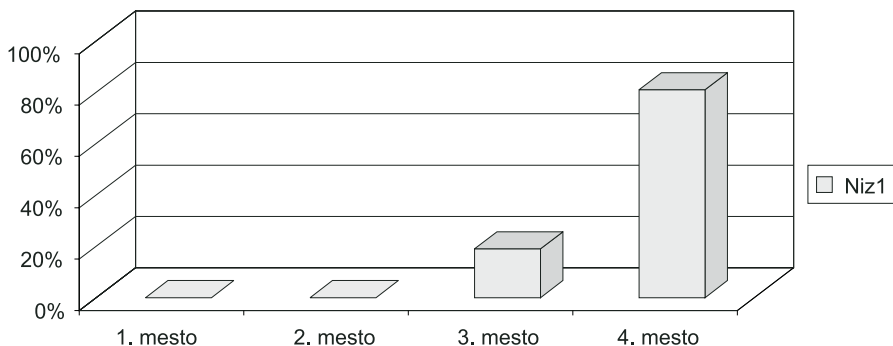
Četrta alineja predstavlja metodološko preverjanje rezultatov, ki naj bi jih dobili (ki smo jih dobili) z odgovori v alinejah 1–3. Gre za uporabo t. i. produktivnih literarnodidaktičnih metod, s katerimi uspešneje merimo otroško recepcijo in njeno kvaliteto kot z direktnim vpraševanjem in vrednotenjem otroških odgovorov na naša vprašanja. Produktivne literarnodidaktične metode namreč temeljijo na predpostavki, da imajo otroci težave z neposrednim upovedovanjem svojega literarnoestetskega doživetja, da pa lahko z upovedovanjem lastnih do-

mišljijjskih svetov, ki jih ustvarijo kot analogijo (ali zrcalno sliko) literarnega sveta, o svojem razumevanju le-tega posredno povedo veliko več, kot bi mogli s poskusom direktne vebalizacije. Zatorej smo otroke spodbudili, naj pripovedujejo Pravljico, o kajmanu, Pravljico o šakalu, Pravljico o človeku in Pravljico o živalih iz puščave. Za vse štiri smo določili dogajalni čas dan po tem, ko se je zgodila *Zgodba o kajmanu*. Iz nekaterih prejšnjih raziskav (Kordigel 1999, 2000) smo se namreč naučili, da desetletni otroci v pravljичnih svetovih, ki jih ustvarijo, praviloma upoštevajo načelo, da so karakterne lastnosti razvite v nazorno sliko: da dobre književne osebe počnejo dobro in da slabe književne osebe počnejo slabo ter da je pravljичni svet urejen tako, da so dobre književne osebe za svojo dobroto nagrajene, slabe pa kaznovane. To pa nam daje možnost, da iz vloge, ki jo otrok nameni neki književni osebi v pravljичnem dogajanju svoje pravljice, izpeljemo njegovo sodbo o karakterju književne osebe in jo (v našem primeru) primerjamo s tisto sodbo, ki jo je otrok izrazil kot verbalni odgovor na direktno vprašanje.

5. Rezultati

5.1 Rezultati preverjanja recepcije z neposrednim vpraševanjem

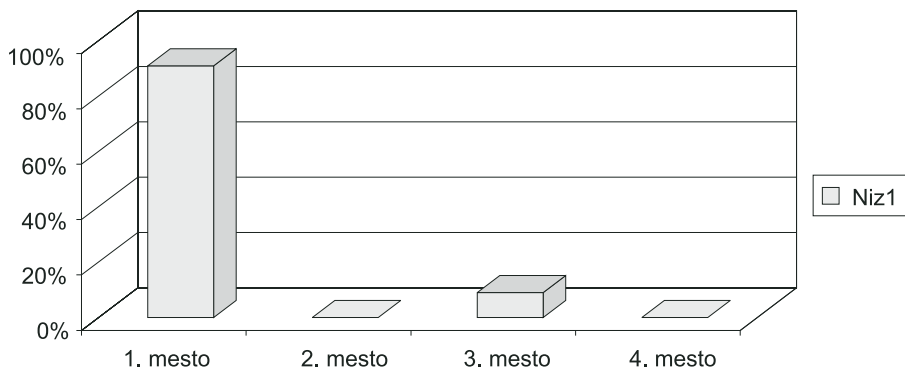
Graf 4.: *Odgovori otrok na vprašanje
Na katero mesto od dobrega k slabemu bi uvrstil kajmana*

Vsi otroci (100 %) so se odločili, da je kajman slaba književna oseba. Svojo odločitev so utemeljevali s konkretno sliko iz besedilnega sveta («Ker je ugriznil človeka v nogo.») ali z nekoliko generalnejšo ugotovitvijo, da je bil do človeka hudoben. Taka stališča na deklarativni (besedni) ravni so povsem logična glede na to, da so (kot bomo videli kasneje) vsi otroci zapisali v prvo alinejo, da je človek dobra književna oseba.

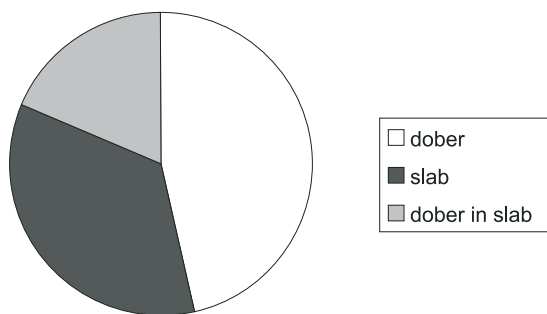
Več kot devet desetin otrok je prepoznalo šakala kot dobro književno osebo in ga uvrstilo na prvo mesto lestvice od dobrega k slabemu. Utemeljitev so bile antropocentrične: ker je pomagal človeku, ker je kaznoval kajmana (ki je škodoval človeku), ker je sodil pravično (torej v prid človeku). Le desetina otrok je šakala uvrstila na tretje mesto in menila, da je slaba književna oseba. Zanimivo je, da so ti otroci polja v drugi alineji, kamor bi morali vpisati utemeljitev za svojo sodbo, praviloma puščali prazna.

Graf 5: *Odgovori otrok na vprašanje*
Na katero mesto na lestvici od dobrega k slabemu bi uvrstil šakala

Z moralno sodbo o človeku iz *Zgodbe o kajmanu* so imeli otroci nemalo težav. Potem ko so namreč ugotovili, da je šakal književna oseba z najboljšimi moralnimi kvalitetai (da je dober in da si na lestvici od dobrega k slabemu zasluži skorajda nedeljeno prvo mesto) – so nekako čutili, da bi moral človek zasesti mesto njegovega pravljичnega protikarakterja. To pa je bilo očitno v direktni koliziji z njihovo običajno pravljичno izkušnjo in inkompatibilno z obstoječo pravljичno miselno shemo: če sta v isti pravljici človek in volk, potem je volk zmeraj slab (in da gre pri šakalu za neke vrste volka, so otroci vedeli – to dokazujejo ilustracije v slikanici, s katero so otroci *Zgodbo o kajmanu* predelali v fazi poglobljanja doživetja). In človek je dober. A v pravljici o kajmanu je drugače: tu je dober volk. Kako torej soditi o človeku?

Graf 6: *Odgovori na vprašanje Kakšen je človek v Zgodbi o kajmanu*

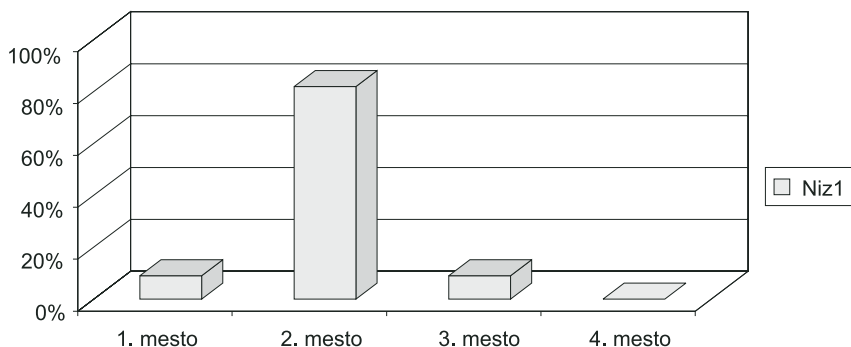

Otroške sodbe o človeku so bile močno razpršene: 45 % otrok je menilo, da je človek dober, 34 % jih je menilo, da je slab. Kako velika je bila stiska, pa kažejo otroci (18 %), ki se niso mogli odločiti in so rekli, da je dober in slab.

Primerjava otroških etičnih sodb o književnih osebah med seboj pokaže, da otroci ob presojanju karakterja književnih oseb niso mogli povoziti vsebine

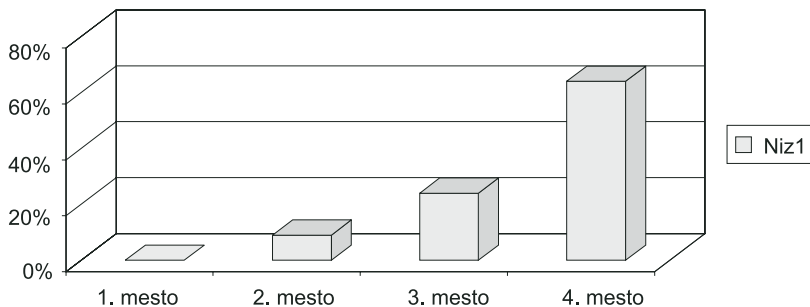
obstoječe miselne sheme: človek je sicer slabši od šakala (volka), a nikakor ne more biti zares slaba književna oseba. Kompromis v težavni situaciji so otroci rešili tako, da so ga uvrstili na drugo mesto lestvice od dobrega k slabemu (kar je v športnem smislu kar sprejemljivo, saj je drugo mesto mnogokrat skoraj enako prvemu, sploh če se zmaga izmuzne za las).

Graf 7: *Odgovori otrok na vprašanje Na katero mesto na lestvici od dobrega k slabemu bi uvrstil človeka*

Najslabše so se po mnenju otrok v pravljичnem svetu *Zgodbe o kajmanu* odrezale živali iz puščave.

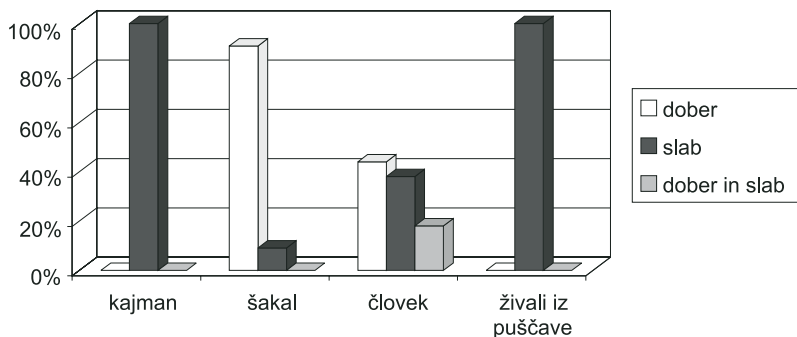
Graf 8: *Odgovori otrok na vprašanje Na katero mesto na lestvici od dobrega k slabemu bi uvrstil živali iz puščave*

Ne le da jih je večina otrok postavila na tretje oz. četrto mesto letvice od dobrega k slabemu (27 % tretje mesto, 64 % četrto mesto), vsi otroci so menili, da so živali slabe. Zato, ker so kajmana spodbujale, naj človeka kar obdrži, zato, ker so kajmanu rekly, naj vzame, kar je njegovo, zato, ker so človeku hotele slabo. Skratka, odločitev je padla na podlagi antropocentričnega kriterija.

Sklenimo predstavitev rezultatov prvih treh alinej vprašalnika s preglednim grafom:

Graf 9: Pregled otroških sodb o karakterju književnih oseb v *Zgodbi o kajmanu*

Rezultati direktnega (in nekoliko manj direktnega) vpraševanja po vrednotenju karakterja književnih oseb torej kažejo, da imajo otroci o tem, kdo so nosilci etičnega v afriški pravljici, precej drugačno mnenje, kot ga imamo odrasli. In zelo verjetno je, da bi tudi afriški otroci presodili o človeku precej drugače (manj razpršeno, bolj odločno in predvsem: v drugačni smeri) ter da nihče izmed njih ne bi rekel, da je šakal slaba književna oseba. A kar najbolj bode v oči, je nedeljena sodba, da so živali iz puščave enoglasno prepoznane kot slabe. To namreč kaže na dejstvo, da so slovenski otroci popolnoma zgrešili etično sporočilo pravljice z drugega konca sveta – in s tem tudi na zgrešenost umeščanja pravljice tujega civilizacijskega kroga, ki naslavlja prazna mesta v horizontu pričakovanja, v učni načrt za otroke, stare okrog deset let, pa če se zdi ideja o multikulturnem poslanstvu literature še tako hvalevredna.

Tako sklepanje je nadvse logično, a bi bilo preuranjeno glede na to, da nismo izčrpali vseh možnosti preverjanja recepcije *Zgodbe o kajmanu*. Ko smo predstavljali instrumentarij, s pomočjo katerega bomo merili, ali so otroci *Zgodbo o kajmanu* razumeli in kako so jo razumeli, smo omenili produktivne književnodidaktične metode in to, da nam le-te dajejo možnost preverjanja, ali je bila sodba, ki jo je oblikoval otrok kot odgovor na naše neposredno vpraševanje, resnično izraz njegovega razumevanja in vrednotenja literarnega sveta. Ali drugače: s produktivnimi književnodidaktičnimi metodami lahko preverjamo (tudi to), ali je nalepka, ki jo je nadel otrok izbrani književni osebi (po kateri sprašujejo odrasli), zares izraz njegove etične presoje (njegovega etičnega vrednotenja ravnanja književne osebe) ali pa je prej kot to verbalizacija (ubesedenje) funkcije te književne osebe v njegovem horizontu pričakovanja, kakršna se je izoblikovala v preteklih literarnoestetskih (pravljicnih) izkušnjah.

5.2 Rezultati preverjanja recepcije s produktivnimi literarnodidaktičnimi metodami

V našem eksperimentu smo zatorej preverili nalepko, ki so jo otroci nadeli književnim osebam v odgovorih na vprašanja *kakšen je kajman, kakšen je šakal, kakšen je človek ter kakšne so živali iz puščave v Zgodbi o kajmanu*, z vlogo,

ki so jo otroci namenili tem književnim osebam v svojih pravljicah, ki naj bi se tem književnim osebam dogajale *jutri*, saj smo vedeli, da bodo v *Pravljici jutri*, književne osebe, za katere otroci intuitivno (nekje globoko v sebi) vedo, da so dobre, počele reči, ki bodo nazorno (na zunaj, slikovito) kazale to njihovo dobroto. In književne osebe, za katere so otroci globoko v sebi (ne glede na to, kaj so o njih **rekli**, ko so odgovarjali na direktna vprašanja) prepričani, da so slabe, bodo počele slabe reči, zapletale se bodo v dogodke, v katerih se bo pokazal njihov slab značaj na kar najnazornejši, na zunaj viden način. In ne le to. Tudi iz tega, kako se bo jutrišnji pravljичni dan iztekel za katero izmed književnih oseb, bomo lahko razbrali, kako njen avtor vrednoti posamezno književno osebo. Srečen konec (do konca dni) bodo namenili le tistim, za katere *vedo, da so dobri*. In kazen (za zmeraj) bodo namenili tistim, za katere *vedo, da so slabi*.

Kaj torej pravijo o recepciji Zgodbe o kajmanu *Pravljice jutri*?

5.2.1 Kajman

Pravljica o kajmanu 1

Kajmana so ljudje odnesli. Pripravili so orožje, da so ga pokončali. Nič ni pomagalo njegovo jokanje in prilizovanje. Ljudje so bili neusmiljeni. Kajman je končal v loncu.

Pravljica o kajmanu 2

Kajman je pobegnil iz košare in šel po hrano. Zagledal ga je človek. Človek ga je hotel odnesti domov in ga pojesti. Človek je vzel v roke košaro. Nato je prišel še en človek, ki mu je hotel pomagati pri lovu. Med lovom je kajman enega izmed njiju ugriznil v roko, a sta ga človeka uspela ubiti. Odnesla sta ga na svoje dvorišče in ga tam pustila. Naslednji dan sta ga spekla in pojedla za kosilo.

Pravljica o kajmanu 3

Kajman je še istega večera pobegnil iz človekove košare.

Od takrat je bil živalski heroj, saj je bil edini kajman, ki je kadarkoli pobegnil iz krutih rok tamkajšnjih ljudi. Pred živalmi se je postavljaj, kot da ni bilo to nič takega, in da je on pač tak tip kajmana, v resnici pa se je vsak dan bolj bal, da bo prišel človek, ga odril in spekel na žaru.

Nekega dne, ko je človek v okolici reke oprezal za šakali, ga je kajman zgrabil za ogrinjalo in celega požrl.

Pravljica o kajmanu 4

Kajman je pobegnil v reko med druge krokodile in kajmane, saj zunaj ni imel kaj početi. Krokodili so umirali od lakote, saj že leto dni niso jedli. Nekega dne pa se jim je posrečilo in ujeli so zebro. Glavni krokodil je premišljal, da bi morali enega izključiti iz ekipe krokodilov, ker za vse ni bilo dovolj. Izključil je kajmana, saj je samo lenaril. Ker je bil izključen, je bil sedaj sovražnik. Krokodili so ga pojedli za zajtrk.

V prejšnjem poglavju smo videli, da so vsi otroci odločili, da je kajman slaba književna oseba, in skorajda vsi so ga uvrstili na dno lestvice od dobrega k slabemu. Preverjanje pravilnosti tega stališča s produktivnimi književnodidaktičnimi metodami pokaže, da gre za prekrivanje notranje (tihe) sodbe in tiste, ki so jo bili otroci sposobni izraziti z neposrednim poimenovanjem svoje etične sodbe: kajman se v *pravljичnih svetovih jutri* zapleta v dogajanje, v katerem postane njegov negativni karakter (spet) viden – in zato ga doleti (v pravljичnem svetu obvezna) pravična kazen. *Pravljica o kajmanu 1* upoveduje otrokovo etično sod-

bo prav na ta način: o kajmanu po otrokovem mnenju ni treba veliko govoriti. Važno je le, da doživi kazen, ki mu jo je afriška pravljica nekako pozabila odmeriti. In to je seveda treba popraviti. V drugih treh pravljicah, ki jih navajamo kot primer, otroci čutijo, da je treba kajmanovo ne-dobroto pokazati z njegovimi dejanji: nekateri otroci (npr. *Pravljica o kajmanu 2*) so se odločili za preprosto variacijo ponovitve pravljичnega dogajanja: kajman spet (kot že včeraj) ogroža človeka, saj ga zopet ugrizne – in zato doživi pravično kazen. V pravljici tretjega tipa (npr. *Pravljica o kajmanu 3*) se sicer na koncu zgodi isto (in otrokovo pripovedovanje se s tem konča – ne da bi poskrbelo za informacijo o kazni, a pred tem nam pripovedovalec jasno pokaže, kako kajman res ni nič prida: po načelu projekcije lastne zunajbesedilne izkušnje otrok pripiše kajmanu vedenje, ki ga verjetno še posebej ne mara v svoji realni okolici: kajmana predstavi kot važiča, ki se nesimpatično sonči v soju občudovalcev in se pri tem še dela lažno skromnega – na način, ki ga še bolj razgalja kot vasezagledanega pridaniča. Istočasno pa nam daje pripovedovalec vpogled v kajmanovo *notranje življenje*: kajman se vsak dan bolj boji – in iz tega strahu na koncu stori najhujše: človeka, ki ga ne ogroža (saj lovi šakala in ne njega!) iz svoje strahopetnosti preprosto ubije.

Najzrelejša otroška sodba o kajmanu pa se kaže iz četrtega tipa pravljic. V *Pravljici o kajmanu 4* se kajman vrne med svoje. A tam se vede drugače kot drugi. To pa ni dopustno. In ko krokodili končno ujamejo nekaj za pod zob in morajo odločiti, koga bodo izločili, se vodja tropa odloči zanj. Ta izločitev pa pomeni, da kajman nima več socialne skupine, ki bi ga varovala. Še več, narava, njegovi najbližji, prepoznajo njegovo krivdo in mu sodijo. Čeprav je avtor *Pravljice o kajmanu 4* desetleten otrok, ki po teoriji še nima sposobnosti zaznavanja konkretnega kot odseva širše generične stvarnosti, se nekako zdi, da na posreden način izraža globoko poznavanje (občutenje) občeveljavnega etičnega principa, ki velja med posameznikom in naravo kot splošnim varuhom pravega in pravičnega: kajman se je pregrešil proti splošnemu etičnemu načelu, dobroto je plačal s hudim, zato ga mora to splošno tudi kaznovati: ne človek, ampak narava sama.

Sklep: rezultati produktivnih književnodokatičnih metod v primeru kajmana potrjujejo rezultate neposrednega spraševanja: kajman v otroških pravljicah praviloma ponovno pokaže svoj slab značaj in je zato pravično kaznovan – otroci ga torej evidentno presojujejo kot slabo književno osebo, od katere ravnanja se je potrebno distancirati.

5.2.2 Šakal

Prikličimo si v spomin: 91 % otrok je menilo, da je šakal dobra književna oseba, in vsi tisti, ki so se odločili tako, so ga uvrstili na prvo mesto lestvice od dobrega k zlemu. 9 % otrok je menilo, da je šakal slab, in ga uvrstilo na lestvici od dobrega k zlemu za človeka. Poglejmo, kaj nam o otroških etičnih sodbah o šakalu pove preverjanje s produktivnimi literarnodidaktičnimi metodami.

Pravljica o šakalu 1

Namesto proti vzhodu je šel proti zahodu. Hodil je in hodil. Vedno bolj je bil lačen in žejen. Razmišljal je, kako bi se mu prilegle tiste kokoši. Prehodil je kilometre in kilometre.

Prišel je na neki otok. Hodil je po gozdu, kjer so bile zapuščene hiše. Okolica je bila prav grozljiva. Ostanke kosti in starih loncev so dokazovali, da so tukaj nekoč živeli ljudje. Ogledoval si je okolico. Še vedno je bil lačen in žejen.

Prišel je do potočka in se napil vode. Zazdelo se mu je, da ga nekdo opazuje. Na drugi strani je zagledal volkuljo z dvema otročičkoma. Previdno se jim je približal. Volkulja ga je peljala po otoku in ga nahranila.

Kmalu sta se zaljubila. Volčiči so bili srečni, saj so zopet dobili očeta.

Otrok, ki je napisal *Pravljico o šakalu 1*, je menil, da je šakal dobra književna oseba. Isto sodbo lahko razberemo tudi iz njegove pravljice: jutri bo vse tako kot v afriški pravljici. Življenje bo šakalu nenaklonjeno, pravzaprav krivično (kot je bilo do njega krivično v *Zgodbi o kajmanu*). Šakal bo taval in taval lačen in žejen ter razmišljal o svoji zli usodi in krivici, ki se mu je zgodila.: namesto, da bi dobil kokoši, ki si jih je zaslužil, zdaj strada brez upanja, da se bo ... In tudi človek se kaže slab, kakor je slab v *Zgodbi o kajmanu*. Še več, pravljica nam pove, da otrok razume, kako *Zgodba o kajmanu* ne govori o *enem slabem človeku*, ampak o ljudeh kot vrsti in o njihovi splošni karakterni črti: o njihovi nehvaležnosti in kratkovidni sebičnosti: človek je pripravljen uničiti vse, da le streže svojim trenutnim potrebam in interesom. Za njim ostaja razdejanje. A vse to ni prav. In zato je treba tok dogodkov obrniti: šakal v novi pravljici pride do potočka (ne potoka!). In na tem (idiličnem) kraju je vse drugače: ni žeje, ni lakote in dobre doleti nagrada v obliki srečnega življenja do konca dni. Ni dvoma: pravljica kaže, da otrok v produktivnem postopku lahko izrazi prve sledi generalizacije v svoji recepciji pravljice z drugega konca sveta.

Naslednjo pravljico je napisal eden od otrok, ki je na direktno vprašanje, kakšna književna oseba je šakal, odgovoril, da gre za slabo književno osebo, ki si ne zasluži več kot predzadnje mesto na lestvici od dobrega k zlemu:

Pravljica o šakalu 2

Šakal je stal na vzhodu. Opazoval je človeka in njegove otroke. Vedel je, da iščejo njega. Želeli so ga ubiti. Imel je prav, da ni zaupal ljudem.

Prikrito je ležal v grmovju in opazoval. Videl je, da otroci odhajajo v hišo. Nevarnost je bila zdaj manjša. Naenkrat je zapihal veter. Šakala je zaskrbelo, če bode psi zavohali, kam je šel. Toda imel je veliko srečo. Veter je pihal z zahoda proti vzhodu. Narava je bila na njegovi strani. Vedel je, da ga psi zdaj ne morejo zavohati. Mirno je ležal in premišljeval o ljudeh. Izgubil je zaupanje v Adamove ljudi.

Pozno ponoči je zagledal človeka, kako gre v hišo. Vstal je in prišel iz grmovja.

Pravljica dokazuje, da Blaž (tako je njenemu avtorju ime) intuitivno ve, kdo je v pravljici nosilec etičnega. Dogajanje je usmerjeno tako, da odseva to njegovo intuitivno etično sodbo. Sledi generalnemu pravljličnemu pravilu o apriorni harmoniji vseh realizacij, po katerem dobi vsakdo natanko to, kar je zaslužil: in šakal gotovo ni zaslužil, da bi ga človek ujel, ne glede na to, zakaj (iz katerega motiva) si je želel njegove kože. Šakal si je zaslužil vse kaj drugega. In najmanj, kar lahko stori pravljličar (katerega volja praviloma uravnava dogajanje v pravljličnem svetu in se nanjo otrok, poslušalec pravljice zmeraj lahko zanese!) je, da sme preživeti in se brez nevarnosti umakniti.

V svoji pravljici je otrok posredno izrazil, česar z neposrednim upovedovanjem ni mogel, saj je etična sodba o šakalu v afriški pravljici *Zgodba o kajmanu*

v direktni koliziji s celo vrsto elementov pravljичne miselne sheme, ki si jo je otrok ustvaril v predhodnih literarnoreceptijskih izkušnjah.

Blaževa pravljica pa kaže še na nekaj drugega: očitno je ob poslušanju *Zgodbe o kajmanu* zaznal še t. i. generalno resnico, kar pa je izreden dosežek glede na to, da literarna teorija mladinske književnosti opaža, kako je delež generalnih sodb v mladinski književnosti v primerjavi z deležem le-teh v nemladinski književnosti opazno manjši in pripisuje to dejstvo nezmožnosti otrok, da bi videli posamezno v mladinskem literarnem besedilu kot odsev širše generične stvarnosti in kot konkretno, ki reprezentira neko abstraktno resnico, kategorijo, spoznanje. Literarna teorija mladinske književnosti govori na tem mestu celo o dveh branjih mladinske književnosti: o t. i. otroškem branju, ki sintetizira pomen na ravni konkretnega, posameznega, in o t. i. odraslem branju mladinske književnosti, ki razume konkretno v njegovi reprezentativni vlogi za generalno, abstraktno. V tem drugem primeru govori celo o žanrskem prenosu iz mladinske v nemladinsko književnost (Saksida 1991). A ne glede na vse to, kaže Blaževa pravljica o šakalu, da je njen avtor zaznal nekatere generalne resnice, ki jih upoveduje *Zgodba o kajmanu*, saj pravi:

- »Imel je prav, da ni zaupal ljudem.«
- »Narava je bila na njegovi strani.«
- »Izgubil je zaupanje v Adamove ljudi.«

To pa nedvomno kaže, da Blaž razume veliko več, kot lahko pove v svojih odgovorih na direktna vprašanja o svojem literarnoestetskem doživetju.

Blaževa pravljica je res izjemna. Toda oglejmo si še dve, ki dokazujeta, da ta stopnja razumevanja ni naključna:

Pravljica o šakalu 3

Šakal je pobegnil v drugo deželo, saj ga živali niso več marale, pa še kajmani so ga prepodili iz brloga.

Na drugem koncu Afrike je zaživel novo življenje z novo šakaljo samičko in po nekaj tednih je že imel svoj prvi naraščaj.

Z ljudmi ni imel nikoli več nikakršnih stikov, saj jih je predobro poznal. Vedno, ko je katera videl, je pomislil: »Vi, Adamovi otroci, vam pa res ni mogoče zaupati.«

Tako se je za šakala vse srečno izteklo.

Pravljica o šakalu 4

Šakal se je skrtil pred ljudmi in psi in dejal, da Adamovim otrokom ni za zaupati. Ko se je polegla nevarnost, se je vrnil v gozd. Tam je bil osamljen. Zato je iskal svoj trop. Dolgo je hodil po gozdu in srečal nenavadne živali. Hranil se je z ostanki mesa in kostmi mrtvih živali. Žejo si je hladil v potoku.

Bil je zelo utrujen. Nekega dne po dolgih urah hoje in teka je našel svoj trop.

Oddahnil si je, saj mu bo v tropu življenje lažje.

Očitno Sebastian ve, da je šakal dobra književna oseba, a se mu zdi, da bi (glede na svoje prejšnje literarnoreceptijske izkušnje) utegnil kdo o tem dvomiti, zato v svoji *Pravljici o šakalu jutri* poskrbi, da je šakalova dobrota na zunaj še posebej vidna. Razvije jo v nazorno sliko: »Hranil se je z ostanki mesa in kostmi mrtvih živali. Žejo si je hladil v potoku.« Šakal je zver in se v resnici nikoli ne bi vedel na ta način. A ker je v *Zgodbi o kajmanu* dober, mora kot dokaz (znak!) svoje dobrote opustiti, kar ga dela v naši zavesti nevarnega: svoj

običajni način prehranjevanja in napajanja. Kot utelešena skromnost ne ubija, ampak je ostanke ter pije vodo iz potoka. S tem se distancira od tiste vsebine v otrokovem horizontu pričakovanja, ki je za volka najbolj značilna: »Poje Rdečo kapico in babico«, »požre kozličke«, »ogroža majhne pujske«, »hoče pojesti male in dobre in nemočne« ... In tako je lahko za svojo (več kot očitno) dobroto obilno nagrajen: najde svoj trop in poslej živi srečno in zadovoljno.

5.2.3 Človek

Neposredno vpraševanje nam ni dalo jasnega odgovora, kaj menijo otroci o človeku in kako vrednotijo njegovo ravnanje. Približno polovica otrok je menila, da je dober, tretjina, da je slab, in petina, da je dober in slab. Ali lahko pričakujemo jasnejšo sliko po uporabi produktivnih književnodidaktičnih metod?

Poskusimo!

5.2.3.1 Pravljice o človeku, ki so jih napisali otroci, ki menijo, da je človek dobra književna oseba.

Analiza pravljic te skupine otrok nam pokaže tri tipološke skupine.

V **prvi tip** pravljic skupine otrok, ki je ob neposrednem vpraševanju menila, da je človek dobra književna oseba, spadajo pravljice, v katerih človek sicer dočaka srečen konec, a književno dogajanje kaže, da njegove zasluge niso prav velike. Karakter književne osebe, ki se kaže v književnem dogajanju, je v nasprotju s pravljичnim koncem.

Pravljica o človeku 1

Človek in njegova družina so iskali šakala, a ga niso našli. Šakala ni bilo na dogovorjenem mestu. Človek je zamišljeno stal in premišljeval, kje je šakal. Mislil je na to, kako da se malami ni držal dogovora.

Otroci so prosili očeta, če se lahko vrnejo domov. Želeli so biti ob bolni materi. Očetu so predlagali, da vzame pse in da z njimi naprej išče šakala. Oče se je strinjal.

Ob prihodu domov so otroci mater našli v postelji. Mati je želela topli čaj. Otroci so pomislili, da bi bilo dobro materi narediti toplo juho. Ubili so eno kokoš in materi napravili lahko kurjo juho. Mati je počasi pojedla cel krožnik juhe. Bolečina je popustila. Spet je čutila v sebi življenje. Otroci so bili veseli in takrat so se spomnili očeta. Skrbelo jih je zanj.

Pozno ponoči je oče prišel domov. Bil je zelo utrujen in v skrbeh, ker ni našel šakala. Otroci so ga razveselili z novico o materi.

Otrok, ki je napisal to pravljico, je v svojih odgovorih na neposredna vprašanja v prvem delu instrumentarija presodil, da je človek dobra književna oseba, vendar se zdi, da svoji sodbi ne zaupa preveč. Človek v njegovi pravljici ne počne nič takega, kar bi lahko prepoznali kot zunanjo reprezentacijo dobrote. Nasprotno, še zmeraj lovi šakala, se čudi, zakaj se ta ni držal dogovora, pri tem pa popolnoma pozabi, da je tudi sam snedel svojo besedo.

Na drugi strani so otroci. In to, kar počnejo, kaže, da so zares dobri:

- zaskrbljeni so za svojo mamo in prosijo očeta, če se lahko vrnejo k njej,
- razmišljajo, kako bi ji vendar lahko pomagali,

- zanjo naredijo več, kot jih prosi: namesto čaja ji skuhamo kurjo juho,
- in še več: ta juha ni močna juha, kot zahteva ljudska zdravilska modrost. V sladu z moderno doktrino (medijskega oglaševanja) je juha lahka, kot vsi zares zdravi prehrabeni izdelki.

Pravljica kaže, da njen avtor človeku ne zaupa čisto zares. Nosilci etičnega so pravzaprav njegovi otroci. Oni so tisti, ki dajo, kar bi moral dati že človek: kokoš. Kokoš je ključni element te pravljice. Ne bi bilo prav, če bi ostala v človekovi posesti, saj je bila že obljubljena kot plačilo šakalu za njegovo pomoč v stiski. In otrok (avtor pravljice) to intuitivno ve. Zato je edino prav, da prav kokošja juha reši materino življenje.

Tudi pravljичni konec je zgovoren: zadnji odstavek ne govori o človeku, ki bi zaživel srečno življenje do konca dni. Osrednja skupina konca pravljice so otroci, saj je srečen konec zasluga njihovega (in ne človekovega) etičnega ravnanja. Človekova sreča na koncu je le stranski produkt dobrote njegovih otrok.

V **drugi tip** pravljic skupine otrok, ki je ob neposrednem vpraševanju menila, da je človek dobra književna oseba, spadajo pravljice, v katerih mora človek skozi preobrazbo, da bi postal zares dober.

Pravljica o človeku 2

Naslednji večer, ko je šel človek spet na lov za šakalom, se je pred njim nekaj zasvetilo. Bila je dobra vila, ki mu je rekla: »Pozdravljen. Slišala sem za tvoji ženo. Dam ti šakalovo kožo, če opraviš tri dobra dela.«

Človek se je strinjal. Opravi je tri dobra dela in dobil je kožo. Žena je ozdravela. Človeka so vsi imeli za heroja, čeprav jim je povedal, da je šakalovo kožo dobil.

Da bi postal dober, potrebuje človek v tej pravljici čudež: dobro vilo, ki mu da priložnost, da opravi (tri!) dobra dela. Ne prezrimo, da je avtorica pravljice opravila inverzijo pravljičnega pravila: ponavadi dobra vila nagradi eno dobro delo s tremi nagradami, tokrat pa je moral človek opraviti tri dobra dela, da bi si zaslužil eno samo nagrado: šakalovo kožo, ki bo ozdravila njegovo ženo. Sklep: če otrok meni, da potrebuje človek **čudež**, da bi **postal dober**, potem se zdi očitno, da pred tem, pred preobrazbo, ki jo je omogočil čudež, očitno ni bil dober. In kako vemo, da je človekova preobrazba uspela? Avtorica pravljice poskrbi za dokaz: kljub temu da človeka vsi hvalijo in ga slavijo kot heroja, ker je ozdravil ženo, kar mu mora zagotovo goditi, se ne preda opoju javne slave. Nasprotno, vsakomur pove, da kože ni dobil z lovom, ampak jo je dobil od dobre vile.

V **tretji tip** pravljic skupine otrok, ki je ob neposrednem vpraševanju menila, da je človek dobra književna oseba, spadajo pravljice, v katerih človek po pripovedovalčevem mnenju za svoje ravnanje zasluži kazen.

Pravljica o človeku 3

Človek je bil še bolj žalosten, ker niso dobili šakala in šakalove kože. Žena je že skoraj umrla, človek pa je jokal. Pozabil je na kajmana, ki ga je pustil pred vhodom. Še lačen in žejen ni bil. Potem pa je bil že tako utrujen, da je takoj zaspal. Ženo je pustil samo.

Vloga človeka v pravljicah, ki so jih napisali otroci, ki so ob neposrednem vpraševanju po karakterju te književne osebe menili, da gre za dobro književno osebo, kaže, da so otroške sodbe v resnici drugačne. Književno dogajanje v

pravljicah je tako, da se človek kaže vse prej kot dobrega. Če pa človek že ravna dobro, to ni posledica prepoznavanja njegovega obstoječega značaja, ampak posledica (pravljичnega) čudeža. V *Pravljici o človeku 3* lahko vidimo, da je človek pozabil celo na svojo ženo, na bitje, katerega rešitev naj bi bila opravičilo za njegovo nenačelnost in nehvaležnost.

5.2.3.2 Pravlјice o človeku, ki so jih napisali otroci, ki so na neposredno vprašanje odgovorili, da je človek dobra in slaba književna oseba.

Tretjina testiranih otrok je bila ob vprašanju, ali je človek dobra ali slaba književna oseba, v resni stiski. V zvezi s človekovo karakterizacijo so v glavnem upoštevali dejstvo, da je človek »kajmanu pomagal« in »da je hotel ubiti šakala.« Ta dva besedilna signala pa sta seveda v koliziji. In otroci so bili pred resno dilemo. Nekateri so jo rešili tako, da so rekli, da je človek dober in slab hkrati. – In mislili so iskreno. Branje njihovih *Pravljic o človeku* pokaže, da je človek naslednji dan dočakal, kar mu je *Zgodba o kajmanu* pozabila odmeriti: sodbo za njegovo ravnanje. In v skladu z nezmožnostjo odločitve, ali je človek dober ali slab, so tudi pravljичni konci v pravljicah te skupine otrok razpršeni. Analiza njihovih pravljic s tega zornega kota pokaže na enak delež pravljic, v katerih avtorji menijo, da si človek zasluži nagrado, kot je delež pravljic, v katerih so otroci presodili, da si zasluži kazen.

5.2.3.3 Pravlјice o človeku, ki so jih napisali otroci, ki so menili, da je človek slaba književna oseba.

Pravljica o človeku 4

Bilo je polno ljudi. Nekaj jih je šlo nad šakala zaradi bolne žene, ki jo lahko ozdravi samo šakalova koža. Ljudje so iskali šakala na zahodu, a zaman. Šakal je bil na vzhodu. Ko je videl, kako ljudje govorijo: »Ubij ga!« je šakal bil vesel, da ni ostal tam, kjer mu je človek rekel.

Ljudje so bili vedno bolj nestrpni, kdaj bodo srečali šakala, da ga bodo lahko ubili, kajti ženina bolezen je zelo resna. a ljudje ne vedo, da je žena že umrla. Mož reče: »Jaz grem pogledat ženo, vi pa lovite šakala.«

Ko je prišel domov, je videl ženo mrtvo. Odločil se je, da bo šel povedat drugim, kaj se je zgodilo. Vsi so odšli žalostni in objokani domov.

Pravljica o človeku 5

Tistega večera, ko je človek izgubil vse sledi za šakalom, je umrla njegova žena, saj tako hitro res ni mogel izslediti drugega šakala, ga uloviti, ubiti in odreti.

Človek je še tedne žaloval za svojo ženo. Vaški preroki so sicer napovedali, da se bo vrnila, a po mesecu dni so tudi oni verjeli, da je mrtva.

Človek se je zavezal, da bo pobil vse šakale. Dva meseca mu je to uspevalo, nekega večera pa se ni vrnil domov.

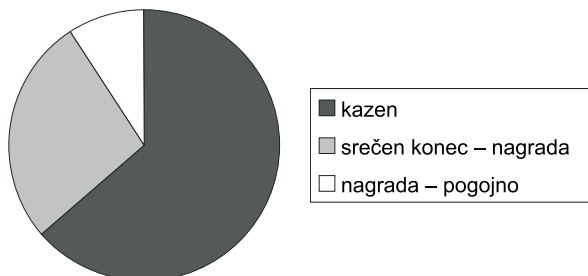
Naslednji dan je ob neki pastir našel njegovo ogrinjalo z odtisi kajmanovih zob.

Analiza *Pravljic o človeku*, ki so jih napisali otroci, ki so na neposredno vprašanje odgovorili, da je človek slaba književna oseba, pokažejo, da (v nasprotju z otroki iz skupine 1, ki so presodili, da je človek dobra književna oseba) niti en otrok ni spremenil svoje odločitve. Vsi avtorji pravljic so menili, da si človek

za svoje ravnanje zasluži kazen, saj je nagrada v pravljичnem svetu rezervirana le za tiste, ki si jo s svojimi dobrimi dejanji in s svojo dobroto zares zasluži.

In kaj lahko po branju vseh treh skupin *Pravljic o človeku* rečemo o rezultatih produktivnih književnodidaktičnih metod, če jih primerjamo z rezultati, ki smo jih dobili po neposrednem vpraševanju po moralnih kvalitetah človeka v *Zgodbi o kajmanu*?

Graf 9: Kakšna književna oseba je človek – rezultat preverjanja s produktivnimi književnodidaktičnimi metodami

Graf 9 kaže, da je le 27 % otrok v svojih *Pravljicah o človeku* glavni književni osebi namenilo nagrado, 63 % otrok pa je menilo, da si človek iz *Zgodbe o kajmanu* zasluži kazen. Če k tej skupini prištejemo še tiste otroke (9 %), ki sicer menijo, da se bo za človeka vse dobro končalo, a da si zasluži nagrado le pod pogojem, če se bo poboljšal (in to je lahko le posledica zunanjega vpliva in nikakor njegovega lastnega osebnostnega razvoja!), dobimo rezultat, ki kaže, da so skoraj tri četrtine otrok opazile, da je človek književna oseba, katere ravnanje pravljичni pripovedovalec obsoja in si želi, da bi ga obsojali tudi njegovi poslušalci.

In če primerjamo rezultate, ki jih prikazuje Graf 9, na katerem lahko odbere-
mo, kako se kaže otroška sodba o etičnih kvalitetah človeka v *Zgodbi o kajmanu* po preverjanju s produktivnimi literarnodidaktičnimi metodami, z rezultati, ki jih prikazuje Graf 6, na katerem lahko odberemo, kako se kaže otroška sodba o etičnih kvalitetah človeka v *Zgodbi o kajmanu* po preverjanju z neposrednim vpraševanjem, vidimo, da izražajo otroci v kreacijah pravljичnih svetov, ki nastajajo kot analogija izhodiščnim pravljичnim svetovom, veliko zrelejšo sposobnost zaznavanja, razumevanja in vrednotenja besedilnih signalov, povezanih z etično komponento literarnega dela, v našem primeru človeka v *Zgodbi o kajmanu*. Primerjava rezultatov namreč kaže, da je 50 % več otrok s produktivno literarnodidaktično metodo pokazalo, da so opazili, da človek v *Zgodbi o kajmanu* ni nosilec etičnega.

5.2.4 Živali iz puščave

Neposredno vpraševanje otrok o tem, kakšne so živali iz puščave v *Zgodbi o kajmanu*, nas je privedlo do karseda enoznačne sodbe: živali so slabe književne osebe, saj so »rekle kajmanu, naj človeka nikar ne izpusti« in »naj vzame, kar mu

pripada«. Očitno je, da so se otroci odločili na ta način, ker je njihov razmislek tekkel na ravni konkretnih intelektualnih operacij. Opazili in vrednotili so le, kar je razvito v nazorno sliko: živali iz puščave so podprle kajmanovo nemoralno dejanje, ki je nedvomno najslabše v vsej zgodbi, in so zatorej deležne nedeljene kritike. In ker so bralci *Zgodbe o kajmanu* vključeni v naš eksperiment, stari deset let (in so potemtakem še trdno zasidrani v spoznavnorazvojnem stadiju konkretnih intelektualnih operacij), lahko torej upravičeno pričakujemo, da bodo tudi njihove *Pravljice o živalih iz puščave* izražale tovrstno sodbo: živali v njih bodo tudi *jutri* počele reči, ki jih bomo morali prepoznati za slabe, in na koncu si bodo za to zaslužile pravično kazen.

Toda to se je zgodilo le deloma.

V manj kot 45 % otroških pravljic so živali vpletene v književno dogajanje, v katerem lahko prepoznamo njihovo ravnanje kot slabo. In v vseh teh pravljicah jih zato seveda doleti pravična kazen.

V 10 % pravljic so otroci sicer izbrali nesrečen konec, a živali so v njih očitne žrtve človeka.

V skoraj polovici pravljic pa so si živali zaslužile srečen konec.

Pravljica o živalih iz puščave 1

V puščavi je bila velika suša. Sonce je neusmiljeno pripekalo. Vode v strugah in potokih je bilo vedno manj. Živali so bile žejne in utrujene od vročine. Iskale so vodo in senco pred vročim soncem. Po puščavi so že ležala trupla živali, ker so poginile od žeje. Le nekaj jih je preživelo in dočakalo deževne dni. Opomogle so si in življenje je teklo naprej.

Pravljica o živalih iz puščave 2

Živali so bile prepričane, da Adamovi otroci z vsakim, ki naredi kaj dobrega, slabo ravnajo. Živali so vsak dan iz puščave prišle pit vodo. Adamovim otrokom so se izogibale. Lovci so jih velikokrat lovili, zato so se zadrževale v tropih. Tako so imele večjo možnost za preživetje. Tudi kajman je bil njihov sovražnik. Njega so se lažje ubranile kot Adamovih otrok.

Pravljica o živalih iz puščave 3

Šakal je zbežal v savano. Tam je sklical živali: antilope, žirafe, gnuje, hijene, leve, zebre in druge. Začel jim je pripovedovati svojo zgodbo. Živali so ga poslušale in tudi same povedale nekaj svojih izkušenj. Ugotovile so, da človeku ni mogoče zaupati. Zato so sklenile, da mu ne bodo hodile na pot in mu niti v stiski ne bodo pomagale.

Kako je to mogoče?

Otroci so očitno zaslutili generalno resnico, ki se skriva za konkretnim ravnanjem (in govorjenjem) živali iz puščave v *Zgodbi o kajmanu*. Očitno so opazili in razumeli izjavo:

»Vi, Adamovi otroci ravnate tako z vsakim, ki vam naredi dobro,«

in iz tega zornega kota vrednotili naslednjo izjavo:

»Kajman, drži dobro, kar je tvoje, in nikar ne spusti!«

Na ta način je skoraj polovica otrok razumela ti dve izjavi živali iz puščave kot znak (odsev) širše generične stvarnosti, generalne resnice, ki velja v naravi: človek ponavadi ni dober, ne do živali in ne do narave. Človek ravna (deloma) nesebično le v tem konkretnem primeru (ki ga opisuje *Zgodba o kajmanu*). Obče pravilo pa je drugačno, pravzaprav nasprotno. Človek napreč ponavadi ravna natanko tako kot ravna v *Zgodbi o kajmanu* naslovna književna oseba. Če torej

živali rečejo, naj kajman kar *drži, kar je njegovega*, lahko to pomeni le, da so živali ravnale natanko tako, kot **morajo ravnati v pravljici**: človeka so prepoznale kot slabo književno osebo, ki zasluži kazen za svoje slabo (egoistično) ravnanje do narave. Človek je sebično bitje. Misli, da mu pripada ves svet in da si lahko vzame vse, kar si poželi, vse, kar potrebuje, in vse, kar bi mu utegnilo biti v veselje. Če torej polovica otrok presodi, da si živali za tako sodbo in za tako ravnanje, ki je posledica te sodbe, zaslužijo srečno življenje do konca dni, so nam s tem na ravni produktivnih literarnodidaktičnih metod pokazali, da razumejo etično komponento *Zgodbe o kajmanu* na abstraktni ravni – kljub temu da je bila njihova recepcija resnično otežena s tem, da so bila nekatera mesta njihovega horizonta pričakovanja, ki bi jih nujno potrebovali za razumevanje in vrednotenje prebranega, prazna in da so bili nekateri besedilni signali v koliziji s podatki obstoječe pravljичne miselne sheme.

6. S tem pa se je izhodiščna teza, ki je predvidela, da

- kljub temu, da so pravljice tujih civilizacijskih krogov močno različne od tistih, ki jih »za lahko noč« postlušajo slovenski otroci,
- kljub temu, da je pravljični lok drugačen od evropskega,
- kljub temu, da so književne osebe kot nosilci etičnega take, da si jih slovenski otrok ne more predstavljati, ker niso ne del njegovega realističnega in ne del njegovega domišljjskega horizonta pričakovanja in celo
- kljub temu, da so nekateri besedilni signali v neposredni koliziji s podatki, ki so del bralčeve literarnoreceptijske pravljične miselne sheme,
- lahko slovenski otrok dojema modrost etičnega sporočila pravljice z drugega konca sveta. To pa istočasno tudi pomeni, da je mogoče upravičeno pričakovati, da je pravljični kurikulum, kakor je zastavljen v učnem načrtu za književno vzgojo v devetletki, mogoče realizirati in z njim doseči zastavljene (tudi vzgojne) cilje.

Literatura

Anderson. H., M. Styles. (2000): *Teaching Through Texts. Promoting literacy through popular and literary texts*. Routledge. London, New York.

Applebee A. N. (1978): *The Child's concept of story*. Chicago.

Bühler Ch. (1961): *Das Märchen und die Phantasie des Kindes*. München.

Grosman M. (1989): *Bralec in književnost*. Ljubljana.

Hunt. P. (1994): *An introduction to Children's literature*. Oxford University Press. Oxford, New York.

Iser. W. (2001): *Bralno dejanje. Teorija estetskega učinka*. Ljubljana.

Jauss. H. R. (1978). *Estetika recepcije*. Beograd.

Kobe M. (1987): *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana.

Kordigel M. (1993): *Mladinska literatura, otroci in učitelji*. Ljubljana.

Kordigel M. (1995): O razvoju receptijske sposobnosti ali nova spoznanja vede o mladem bralcu. *Otrok in knjiga*, Maribor, 39–40, str. 13–23.

Kordigel M., I. Saksida (1999): *Jaz pa berem!* Priročnik za učitelje. Ljubljana.

- Kordigel M., M. Šega. (2000/ 2001): O miselni shemi za recepcijo pravljice v predoperativnem in operativnem obdobju otrokovega bralnega razvoja. *Jezik in slovstvo*, letn. 46. št. 6, str. 257–272.
- Kordigel M., M. Šega (2001/02): O književni osebi in horozontu pričakovanj v predoperativnem in operativnem obdobju otrokovega bralnega razvoja. *Jezik in slovstvo*, letn. 47. št. 4, str. 139–157.
- Saksida I. (1991): Nekaj vprašanj iz teorije mladinske književnosti. *Otrok in knjiga*, Maribor, 31, str. 23–42 in 32, str. 5–33.
- Wray D., m. Lewis. (1997): *Extending Literacy: Children Reading and writing Nonfiction*. Routledge. London.
- Zipes J. D. (1988): *Fairy tales and the art of subversion. The classical genre and the process of socialisation*. Routledge. New York.

Summary

The article presents the results of the empirical study of the receptivity of an African narrative “A story about a caiman”. Before the reading we checked whether Slovene children anticipated the correct image of a caiman and a jackal (as they equally anticipate a wolf in fairy tales). The results have shown that Slovene children neither have the conception of a caiman nor have any judgement about a jackal.

Even though children are incapable to create eidetic pictures of main literary characters we have proved that their receptivity of “A story about a caiman” resembles or equals the same meaning we believe to be meant as a part of the writer’s intention.

Although a Slovene child does not “know” literary characters in the African fairy tale, he is able to create an adequate ethical judgement – wisdom of the African narrator.